

Şah İsmail Dönemi Safevî-Portekiz Siyasi İlişkileri

Hasan Hazreti* & Adem Namlı**

Öz

Avrupalı devletlerin Doğu devletleri ile siyasi ve iktisadi çıkarları için ittifak kurma çabaları Akkoyunlulara hatta İlhanlılara kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilerleyişini durdurmak isteyen Venedik ve Trabzon Rum İmparatorluğu Akkoyunlu Devleti Hükümdarı Uzun Hasan'a elçiler göndermiş ve Osmanlı'ya karşı ittifak teklifinde bulunmuşlardır. XVI. yüzyıla gelindiğinde yine aynı politikanın devam ettiği görülmektedir. Bu yüzyılın başında kurulan Safevî Devleti, Avrupalı devletlerin Osmanlı karşısında ittifak yapabilecekleri siyasi ve ticari çıkarlar elde edebilecekleri stratejik bir konuma sahipti. Safevî Devleti'nin hem coğrafi konumu hem Şii mezhebini devletin resmi dini olarak kabul etmesi Osmanlı Devleti'ni kısaca almak isteyen Avrupalı devletler için eşsiz bir fırsat sunmuştur. Aynı şekilde etrafını çevreleyen Sünni Müslüman devletler arasında sıkışan ve İslam'ın liderliği iddiasında bulunan Şii Safevî Devleti için Avrupalı devletlerle ilişki kurmak kaçınılmaz olmuştur. Safevî Devleti'nin mezhebi, siyasi ve iktisadi bakımdan en büyük rakibi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne karşı tek başına mücadele etmesi mümkün değildi. Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük elde etmeye çalışan Safevî Devleti, bu gerçeklik doğrultusunda emperyalist hedeflerle İran sularına gelen Portekiz ile iş birliği yapmayı bir strateji olarak belirlemiştir. Bu makalede tamamıyla Farsça kaynaklar dikkate alınarak Safevî Devleti'nin siyasi ve iktisadi çıkarları için Portekiz ile ilişki kurmasını başlatan süreç, Safevî Devleti'nin takip ettiği strateji ele alınırken aynı zamanda Portekiz'in emperyalist hedeflerle hareket ederek bölge devletlerine karşı uyguladığı politika gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safevî, Portekiz, Şah İsmail, Basra Körfezi, Hint Okyanusu.

* Doç. Dr., Tahran Üniversitesi, Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, hazrati@ut.ac.ir, ORCID: 0000-0001-7850-2981

** Doktora Öğrencisi, Tahran Üniversitesi Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, namliadem195@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7414-7502

Political Relations Between Safavid and Portugal in the Period of Shah Ismail

Hasan Hazreti* & Adem Namli**

Abstract

The efforts of the European states to form an alliance with the Eastern states for their political and economic interests goes back to the Aq Qoyunlu and even the Ilkhanians. To stop the advance of the Ottoman Empire, the Greek Empire of Venice and Trabzon sent envoys to Uzun Hasan, the ruler of the Aq Qoyunlu state, and made an offer of alliance against the Ottoman Empire. The same policy continued in the XVI. century. At the beginning of this century the Safevîd state had a strategic position where European states could obtain political and commercial interests to ally against the Ottoman Empire. The geographical location of the Safevîd state and the acceptance of the Shi'a as official religion of the state provided a unique opportunity for the European states seeking to conquer the Ottoman Empire. Similarly, it was inevitable for the Safevîd Shi'ite state, stuck between the surrounding Sunni Muslim states and claiming the leadership of Islam, to establish relations with European states. It wasn't possible for the Safevîd state to fight alone against the Ottoman Empire, which it considered as biggest rival in terms of sect, politics and economy. The Safevîd state, which was trying to gain superiority over the Ottoman Empire, adopted alliance with Portugal, which came to Iranian waters with imperialist aims, as a strategy. This essay is based exclusively on Persian sources, which describes the political and economic interests of the Safevîd state and the strategic cooperation with Portugal. It also attempts to explain Portugal's policy towards imperialist objectives.

Keywords: Safevîd, Portugal, Shah Ismail, Persian Gulf, Indian Ocean.

---

* Assoc. Prof., Tehran University, Faculty of Literature and Humanities, Department of History, hazrati@ut.ac.ir, ORCID: 0000-0001-7850-2981

** PhD Student, Tehran University, Faculty of Literature and Humanities, Department of History, namliadem195@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7414-7502

1. Giriş

Devletlerin dış politikalarını belirlemelerinin temelinde asli olarak siyasi ve ekonomik çıkarlar yatmaktadır (Bastani Parizi, 1378). 1501'de İran coğrafyasında Akkoyunlu Devleti'nin devamı olarak Şah İsmail liderliğinde kurulan Safevî Devleti de bu prensip doğrultusunda dış politikasını belirleyerek sadece komşularıyla değil aynı zamanda Avrupalı devletler ile de ilişki kurmuştur. Safevî Devleti'nin Avrupalı devletler içerisinde ilişki kurduğu ilk devlet emperyalist ve sömürgeci emellerle İran sularına gelen Portekiz İmparatorluğu olmuştur. XVI. yüzyılın başlarında Hint Okyanusu ve İran sularına gelen Portekiz ve Safevî Devleti arasındaki ilişki sadece Basra Körfezi ve Hint Okyanusu ile sınırlı kalmamış aynı zamanda Avrupa'dan Güneydoğu Asya'ya kadar dünyanın jeopolitik ilişkilerini de etkilemiştir. Safevî Devleti'nin sahip olduğu stratejik konumu, doğal zenginlikleri, ticaret malzemeleri ve Portekiz'in sömürgecilik anlayışıyla Hint Okyanusu ve ticaret yollarının kontrolünü ele geçirerek Asya ve Avrupa arasında hüküm sürmesi bu iki devlet ilişkilerinin dünya jeopolitik ilişkilerini etkilemelerine neden olan temel unsurlar olmuştur.

Portekiz ve Safevî Devleti arasındaki ilişkilere baktığımızda iki devletin birbirine karşı tehdit unsuru olma ve aynı zamanda ortak bir tehdiye karşı müttefik olma durumunun söz konusu olduğunu görmekteyiz. XVI. yüzyılın başlarında Hint Okyanusu'na ve İran sahillerine gelen Portekizli denizciler bölgede kurdukları kaleler ve ticaret merkezleri ile sömürgecilik faaliyetlerine başlamışlardır. Aynı dönemde İran coğrafyasında Sasani İmparatorluğu'ndan sonra yeniden milli birliği sağlayarak kurulan Safevî Devleti ise hem sınırlarını genişletmeye hem de ülkede Şah İsmail tarafından devletin resmi inancı olarak ilan edilen Şii inancını yerleştirmeye çalışıyordu. Gün geçtikçe güçlenen Safevî Devleti, Portekiz'in yayılmasının önüne bir set çekebilirdi. Ayrıca Şii Safevî Devleti'nin Hindistan Şiiileri ve bölge Müslümanları üzerinde etkili olma ihtimali Portekiz'in Hindistan üzerindeki emelleri için tehdit oluşturabilirdi. Diğer taraftan Portekiz'in Basra Körfezi'ndeki varlığı Safevî Devleti'nin milli menfaatleri ve toprak bütünlüğü için tehdit oluşturmaktaydı. Bu açıdan birbirleri için tehlike unsuru olan iki devleti müttefik yapan unsur ise her iki devletin de çıkarlarını sabote eden Osmanlı Devleti olmuştur. İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı, Suriye ve Mısır'ı ele geçirerek Memluk Devleti'ni ortadan kaldıran Osmanlı Devleti, Portekiz ile Safevî Devleti'ne müttefik olma yolunu açmış-

tır. Osmanlı Devleti'nin Çaldıran Savaşında Safevî Devletini yenmesi ve Memluklu Devleti'ne son vererek Hint Okyanusu'nda Portekiz çıkarlarını tehlikeye atması Safevîlerin ve Portekizlilerin Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurma çabalarının hızlanmasına neden olmuştur. Bu dönemde Safevî Devleti, Portekiz için hiçbir tehdit oluşturmamışsa da Portekiz askeri ve iktisadi çıkarları doğrultusunda Safevî Devleti için hem tehdit oluşturmuş hem de Osmanlı Devleti'ne karşı Safevî Devleti'ni kullanmıştır.

Safevî Devleti ve Portekiz arasındaki doğrudan ilişkinin başlangıç noktası, Hürmüz Boğazı'nın ekonomik ve jeostratejik önemi olmuştur. Hindistan ticaretinin durak noktalarından biri olan Hürmüz'de İranlı tüccarlar Hindistan'dan başta baharat olmak üzere ilaç, pirinç, kumaş, çivit gibi Hint ürünlerini Hürmüz'e getirirlerken bunun karşılığında Hürmüz'den Hindistan limanlarına at, inci ve ipek gibi ürünler ihraç ediyorlardı. Bölgenin kötü hava ve su şartlarına rağmen Hürmüz halkı; İran ve Hindistan arasında yapılan ticaretten büyük kazançlar elde ediyordu (Zencani, 1382, s. 56). Hürmüz'ün bu özelliği dünyanın ilk sömürge imparatorluğunu kuran Portekiz'in dikkatinden kaçmamış ve 1507'de Hürmüz limanı önlerine gelerek burayı ele geçiren Portekiz ve Safevî Devleti arasında ilk temas gerçekleşmiştir. Hürmüz'ün Portekizlilerin hakimiyeti altına girmesi sadece Safevî ekonomisini değil aynı zamanda bazı Avrupalı devletlerin de ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Hürmüz üzerinden Basra, Halep, İskenderun ve Avrupa'ya akan ticaret emtiaları artık Portekizli denizciler tarafından deniz yoluyla doğrudan Avrupa'ya taşınmıştır. Bu da Osmanlı, Memluk ve Venedik gibi devletlerin Hindistan ticareti üzerinden sağlanan gelirden yoksun kalmalarına neden olmuştur.

Portekiz'in Hürmüz'e yerleşerek burada ticari ve askeri bir üs edinmesi Safevî Devleti'nin Avrupalılarla ilişkiye girmesini ve Safevî Devleti'nin Avrupalı devletler tarafından tanınmasını sağlaması açısından önem arz etmektedir. Fakat bu olaya başka bir açıdan baktığımızda Safevî Devleti'nin zararına olduğunu görmekteyiz. Safevî Devleti'nin Avrupalı devletlerle ilişki kurmaya çalışması Osmanlı Devleti'nin hışmını üzerine çekmesine ve bundan daha kötüsü ise yabancıların İran'a nüfuz etmesine ve İran'ın geri kalmasına neden olmuştur (Şeybani, 1345, s. 220). XVI. yüzyılda Hürmüz üzerinde hakimiyet kuran Portekiz, İran'ın zengin kaynaklarını sömüren ilk Batılı devlet olmuştur. Bu dönemden itibaren Batılı devletler

tarafından İran üzerinde kurulan sömürgeci yaklaşım XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Safevî Devleti ile İran sularına gelen Portekiz'in Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurma hedefleri ve devletler arasında cereyan eden hadiselere odaklanmaktır. Makalenin hedeflerinden bir diğeri ise Safevî tarihiyle ilgili Türkçe literatüre katkı sağlamaktır. Zira Safevî-Portekiz siyasi ilişkilerine dair Türkçe yayınlar oldukça sınırlıdır. Mevcut çalışmalar ise daha çok Batı literatüründen hareketle yapılmıştır. Malik Alihüseyinov, *Safevî Devleti'nin Avrupa İle Siyasi Ve Ekonomik İlişkileri* isimli Yüksek Lisans Tezinde Safevî Devleti'nin Avrupalı devletlerle ilişkisini ele almış, Portekiz Safevî ilişkilerine kısaca değinmiştir. Yine Emrah Naki, *Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak: 16. Yüzyılın Siyasi ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları* isimli makalesinde İspanya, Portekiz ve Safevî Devleti'nin 16. Yüzyıl boyunca kurmaya çalıştıkları ittifak girişiminden bahsetmiştir. Oktay Efendiyeve, *Azərbaycan Safevî Devleti* ve Yagub Mahmudov, *Azərbaycan Diplomasisi* isimli eserlerinde Safevî Devleti'nin Osmanlı ve Avrupa devletleri ile ilişkilerini incelemişlerdir. Safevî üzerine Türkçe literatürde yapılan çalışmaların çoğunluğu ise Safevî Devleti'nin siyasi tarihi ve Safevî Devleti ile Osmanlı Devleti'nin siyasi askeri ilişkilerine yoğunlaşmıştır. Bunlarla birlikte Salih Özbaran, İdris Bostan, Cengiz Orhonlu gibi isimler ise Osmanlı Devleti'nin güney siyasetini işlerken Safevî konusuna yüzeysel olarak değinmişlerdir.

Şah İsmail Safevî dönemi ile sınırlanan makale için ilk etapta ana kaynaklar taranıp irdelenmiştir. Bununla birlikte söz konusu kaynaklarda Portekiz ile münasebetin neredeyse konu edilmediği görülmüştür. Akabinde Farsça tetkik eser incelenmiştir. Söz konusu eserlerden elde edilen bulgular deskriptif yöntemle ortaya konmuştur. Makalede ilk olarak Portekizlileri Hint Okyanusu ve Safevî Devleti sularına getiren nedenler, Portekiz'in sömürge imparatorluğunu kurarken uyguladığı politikalar, Portekizlilerle Safevîlerin ilk karşılaşması ve yapılan anlaşmalar açıklanacak devamında Safevî Devleti'nin Portekizlilere karşı izlediği strateji değerlendirilecektir. Son olarak Safevî Devleti'nin Portekiz ile iş birliği yapmasının temel nedenleri ve iki devletin Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği yapma çalışmaları ele alınmıştır. Makalede tüm bu yaşanan siyasi-iktisadi girişimlerin yansımaları çoklu ilişkiler çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Portekizliler Basra Körfezi'nde

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u ele geçirmesi ve Doğu Akdeniz'de ticaret yollarını kontrolü altına alması sonrası kendilerini Osmanlı Devleti tekelciliğinden kurtarmak isteyen Avrupalı devletler yeni ticaret yolları arama çalışmalarına koyulmuşlardır. Yeni bölgeler keşfetme ve yeni yollar bulma yarışı dönemin önemli iki denizci devleti olan İspanya ve Portekiz'i karşı karşıya getirmiştir. İspanya ve Portekiz arasında yapılan Tordesillas Antlaşması, Avrupa'nın haricinde kalan dünyayı Capo de Verde adalarını başlangıç noktası olarak İspanya ve Portekiz arasında paylaştırmaktaydı. Buna göre Doğu'yu keşfetme hakkını elde eden Portekizliler Asya kıtasına ve onun el değmemiş zenginliklerine ulaşmak için çalışmalarına hız vermişlerdi. (Ramazani, 1386, s. 18-19). Aslında Portekizli denizciler yeni yollar keşfetmek adına 1419'da çalışmalara başlamış, Bojard Boğazı'ndan geçerek Kuzey Afrika'da Ceuta'ya ulaşmışlardı. Fakat ülkede yaşanan iç savaşlar nedeniyle bir süre faaliyetlerine ara vermişlerdi. 1486'ya gelindiğinde Bartolemeu Dias, Ümit Burnu'nu geçmiş ve 1498'de Vasco de Gama Arap denizcilerin yardımıyla Hint sularında bulunan Kalküt'e ulaşmıştır. Vasco de Gama'nın bu seferi sonrası Portekizliler doğrudan Hindistan'a ulaşan yolu bulmuş ve Lizbon'a yüklü miktarda emtia ile dönmüştür. Vasco de Gama'nın seferi sonrası Portekizliler doğrudan Hindistan sahillerine gitmeye başlamış ve buralarda kendileri için ticaret üsleri kurmaya başlamışlardır (Şeybani, 1345, s. 225). Bu olay Asya topraklarında ilk sömürge imparatorluğunun temellerini atmış ve emperyalist hedeflerle ilerleyen Portekiz bu dönemden sonra Doğu'nun zengin kaynaklarını sömürerek doğrudan Avrupa'ya taşımıştır.

Portekizlileri ticari ve siyasi çıkarlarının dışında Hint Okyanusu ve İran sularına getiren bir diğer etken ise haçlı ruhuyla Hristiyanlığı yaymak ve İslam'la mücadele etmektir. Portekizli denizciler yeni ticaret yolları aramaya çıktıklarında hedeflerinden biri de Doğu'daki Hristiyanlığın temsilcisi Rahip-Kral Preste Jao'yu bulmaktı. Vasco de Gama'nın Hindistan sahillerine vardığında "Hristiyanları ve baharatı bulmaya geldik" sözü Portekizlilerin bu hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu hedef doğrultusunda İran sularına gelen Hristiyan din adamları Safevî Devleti'nin çeşitli bölgelerine seyahatler düzenlemişlerdir. Yine iki devlet arasında yapılan diplomatik görüşmelerde din adamları da yer alarak Safevî Şahlarından İran'da dinlerini tebliğ etmek ve kilise açmak için izin istemişlerdir.

Hristiyanlığı yayma hedeflerini gerçekleştirmeye çabalayan Portekizlilerin İran'da kilise kurmaları büyük önem arz etmekteydi. Portekizliler bu hedef doğrultusunda XVI. yüzyılda ilk kiliseyi Hürmüz adasında inşa etmiş ve İran topraklarında buldukları son zamana kadar dini faaliyetlerini geliştirmeye çalışmışlardır (Setudeh, 1383, s. 220). Portekizlilerin dini hedefleri doğrultusunda yaptığı çalışmalara baktığımızda Safevî Devleti ile olan ilişkilerinde tamamıyla kendi çıkarlarını düşündüğünü görmekteyiz. Hristiyanlığı yaymaya çalışan ve Haçlı ruhuyla hareket eden Portekiz, Osmanlı ve Safevî Devletleri arasındaki mezhep farkından yararlanma yoluna gitmiştir. Burada şunu da belirtmeliyiz ki Osmanlı ve Safevî Devletleri arasındaki çatışmanın asıl nedeninin mezhep farklılığı olduğunu söylemek gerçeklikten uzaktır. Yine de Batılı devletler bu farklılıktan yararlanarak iki devleti birbirine karşı kışkırtma politikasını gütmüşlerdir.

Akdeniz-Kızıldeniz-Hint Okyanusu ve Uzakdoğu arasındaki geçişlerin kontrolünü elde etmek isteyen Portekiz sömürge imparatorluğu, bu coğrafyalar arasında yer alan kilit noktaların kontrolünü elde etmek zorundaydı. 1505'te Hindistan Genel Valisi olan Francisco de Almedia, bu hedef doğrultusunda Portekiz Kralı I. Manuel adına Hindistan sahillerinde üsler kurmaya ve Hindistan ticaretinin kontrolünü ele geçirmeye çalıştı. Portekiz kralı ticaret yollarının kontrolünü ele geçirmeyi bu vesile ile Doğu ticaretinin tek hâkimi olmayı hedefliyordu. Portekiz Kralı I. Manuel'in Hindistan Valisi Almedia'nın görevi Müslüman tacirlerin Kızıldeniz'e gitmelerini veya oradan çıkmalarını engellemektir (Şeybani, 1345, s. 228). Almedia, Hindistan'da birkaç adayı ele geçirdikten sonra Hint Okyanusu ve Basra Körfezi arasında Müslümanların ticaret yapmalarına engel olmaya çalışmış, Müslümanlara ait ticaret mamulleriyle yüklü gemileri yağmalamış ve bazı gemileri de yakmıştır.

Portekiz'in bölgede kısa sürede ve rahatlıkla hakimiyet kurmasında sahip olduğu deniz gücü ve bölge halkları arasındaki parçalanmışlıklar etkili olmuştur. Bu dönemde Portekiz'e karşı koyabilecek hiçbir deniz gücü yoktu. Hindistan Hindular ve Müslümanlar arasında bölünmüş, siyasi birlikten yoksun bir vaziyetteydi. Portekiz'in İran sahillerinde etkili olmasında ise yeni kurulan ve bir kara devleti olan Safevîlerin deniz imparatorluğu olan Portekiz ile mücadele edecek güce sahip olmaması etkili olmuştur. Dönemin en büyük ve güçlü devleti Osmanlı bile okyanuslarda Portekizliler ile mücadele edebilecek bir deniz gücüne sahip değildi. Tabi bu dönemde

Osmanlı Devleti'nin okyanuslarda kıyısının olmayışı ve Portekizlilerin girişimlerinin doğrudan Osmanlı çıkarlarına dokunmaması da Portekizlilerin bu kadar rahat ilerlemelerini sağlamıştır. Zira Osmanlı Devleti Kızıldeniz'e hâkim olduktan sonra Portekizliler buraya girmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Basra'ya hâkim olması sonrasında ise Portekiz, Osmanlılarla anlaşmak durumunda kalmıştır. Portekizlileri Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'ndan uzaklaştıramayan Osmanlı da bu duruma razı olmuştur.

Hindistan ve İran arasında ticaret yapan Müslüman tüccarların merkezi konumunda olan Hürmüz, Basra Körfezi üzerinden Basra ve Afrika kıyılarına ulaşmada önemli bir liman konumundadır. Hindistan ticaretinin kontrolünü tekellerine almaya çalışan Portekizli denizciler Hürmüz'ü ele geçirmek istemişlerdir (Cevadi, 1378, s. 167). Portekizliler Hürmüz üzerine düzenledikleri iki sefer sonrası Şah İsmail ile anlaşmaya varmış ve yüzyıldan fazla bir süre Hürmüz'de hüküm sürmüşlerdir.

Almedia'dan görevi devralmak üzere 1506'da Lizbon'dan Hindistan ve Basra Körfezi'ne doğru yola çıkan Afonso de Albuquerque, 1507'de Hürmüz Limanı önlerine gelmiştir. Hürmüz hâkimi, Albuquerque'ya İran sularında ne aradığını sorduğunda, o: "*Portekiz Kralı'nın kendisini Arap sahillerine¹ gönderdiğini ve bütün Arap sahillerinde hüküm süren hakimlerden Portekiz kralı adına sulh ile haraç almamı eğer bunu kabul etmezlerse yakıp yıkarak oraları ele geçirmemi emrettiği*" cevabını vermiştir. Aslında Albuquerque bu cevapla Hürmüz hâkimi ve vezirlerinin sulh içinde Hindistan ile ticaret yapmak istiyorlarsa Portekiz kralına haraç vermesini istiyordu. Bu dönemde Safevî Devleti'ne bağlı olan Hürmüz hâkiminin bunu kabul etmemesi üzerine (Humâyün, 1383, s. 40) Albuquerque, emrindeki 6 gemi ve 480 denizci ile Hürmüz'e saldırdı (Gaimmakam, 1354, s. 28-34). İki kuvvet arasında gerçekleşen savaşta üstün ateşli silah gücüne sahip Albuquerque, Hürmüz hâkiminin topladığı güçleri (Rûmlû, 1349, s. 100) püskürterek Hürmüz kıyısına çıkmayı başardı. Albuquerque, Hürmüz'ü tamamen ele geçirmek adına Hürmüz içlerine ilerlemeyi göze almadığı için Hürmüz Veziri Hoca Attar'ın elçisi Reis Nurettin Faili ile Hürmüz sahilinde görüşerek bir antlaşma imzalamıştır (Velayeti, 1375,

---

¹ Gulamali Humâyün, bu dönemde Portekizlilerin İran hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları için Fars sahili demek yerine Arap sahili dediğini savunmaktadır. bknz. (Humâyün, 1383, s. 40).

s. 250). Portekiz'in ateşli silahları karşısında dayanamayan Hoca Attar, Portekiz ile antlaşmaya razı olmuştur (Gaimmakam, 1354, s. 34). Burada Portekizlilerin kara parçalarına sahip olmaktan daha çok kilit noktaları ele geçirerek deniz ticaretinin kontrolünü sağlamak istedikleri görülmektedir. Albuquerque'nin Hürmüz'ün iç kesimlerine ilerlemeyip anlaşma yoluna başvurmasının altında yatan nedenlerden biri de yeterli kara gücüne sahip olmamasıdır. Zaten yeterli deniz gücüne sahip olmayan Hürmüz Veziri Hoca Attar, Albuquerque'ye boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Hürmüz Veziri Hoca Attar ile Albuquerque arasında imzalanan antlaşmaya göre:

1. Hürmüz hâkimi, Portekizlilere itaat edecek,
2. Hürmüz hâkimi, Portekizlilere savaş masrafı için 5000 eşrefi verecek,
3. Hürmüz hâkimi, Portekiz'e yıllık olarak 15000 eşrefi vergi verecek,
4. Hürmüz'e getirilen Portekiz mallarından gümrük vergisi alınmayacak,
5. Portekizliler Hürmüz'den alacakları ticaret ürünleri için vergi ödeme-yecek,
6. Ticaret ürünlerinin Hürmüz dışında başka bir limanda satılması engel-lenecek,
7. Portekiz'in izni olmadan Hürmüz gemileri ticaret yapamayacak,
8. Hürmüz hâkimi, Portekizli memurların ev ve ticaret hane açmalarına müsaade edecek,
9. Portekiz kralı, Hürmüz hâkimi olarak Seyfeddin I. Şah'ı ve naibi ola-rak Hoca Attar'ı tanıyacak,
10. Portekiz, Hürmüz'ün güvenliğini sağlayacak ve düşman saldırılarını engelleyecek,
11. Portekiz, Hürmüz hâkimine maddi ve askeri yardımda bulunacak,
12. Portekiz gemileri özgür bir şekilde Hürmüz sularında yüzebilecek (Ra-mazani, 1386, s. 20),
13. Hürmüz hâkimi Portekizlilerin burada bir kale inşa etmelerini kabul edecek, bunun karşılığında denizlerde balıkçılık yapabileceklerdi (Şeybani, 1345, s. 228).

Anlaşma maddelerine baktığımızda Portekiz'in tamamıyla sömürgeci bir yaklaşımla hareket ettiği, Hürmüz halkının yaşamlarını sürdürebilmeleri için yürüttükleri balıkçılık faaliyetlerini kontrol altında tuttukları görülmektedir. Hürmüz'e askeri yardımda bulunulacağı maddesi ise emperyalist düşüncenin tezahürüdür. Keza Portekizliler Safevî Devleti kıyılarında ve topraklarında buldukları yüzyılı aşkın süre boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelede Safevîlere askeri destekte bulunacakları vaatlerinde bulunmuş fakat tam anlamıyla hiçbir zaman Safevî Devleti'ne destek olmamışlardır. Portekizliler, Osmanlı'ya karşı askeri destekte bulunacakları vaatleri doğrultusunda ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakkeyn seferleri esnasında 1546 yılında Safevî Devleti'ne yirmi adet top vermiştir. İkinci ve aynı zamanda sonuncu yardım ise 1552 yılında gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin Portekiz sömürgesi olan Katif ve Maskat'a saldırması sonrası kendi çıkarlarını savunmak adına Portekizliler, Safevî Devleti'ne askeri destekte bulunmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde yaşanan Osmanlı-Safevî savaşlarında Portekiz yine vaatlerde bulunmuş fakat hiçbir zaman vaatlerini gerçeğe dönüştürmemiştir (Zaker, 1393, s. 491).

Hürmüz'ün dışında Basra Körfezi'nde yer alan Kiş, Geşm gibi adaları da alarak İran sahillerinde hakimiyetlerini genişletmeye çalışan Portekizliler, ele geçirdikleri bölgelerde kalıcılığı sağlayabilmek adına yerel halkla evlilik politikasını gütmüşlerdir. Nusrethatun Alevi, Don Garcia Seyahatnamesi'ni kaynak göstererek; "*Sayıca az olan Portekizliler İranlı kadınlarla evlenerek hem nüfuslarını arttırmaya hem de bölgede kalıcılığı sağlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda askerler hariç yaklaşık 200 Portekizlinin İranlı kadınlarla evlenerek Hürmüz'e yerleştiğini ve geçimlerini İran ile Hindistan arasındaki ticaretten sağladıklarını*" aktarmaktadır (Alevi, 1399, s. 41). Portekizlilerin bu politikayı gütmelerindeki bir diğer neden ise Portekiz'in bu dönemde az bir nüfusa sahip olması ve yeterli insan gücünden yoksun olmasıydı. Portekiz'in insan gücü açığını kapatmak ve sömürge altına aldığı yerlerde kalıcı olabilmek için uyguladığı bu politika umduğu kadar olmasa da nisbi bir başarı sağlamıştır.

Hindistan ticaretinin kontrolünü ele geçirmeye çalışan Portekizliler bir taraftan Hindistan ve İran sahillerinde kaleler kurup, ticaret merkezleri inşa ederken bir taraftan da kendi ticaret emtialarını bölge ülkelerine pazarlamanın ve bölgenin zengin kaynaklarını yağmalamanın çabası içerisinde olmuşlardır. Portekiz'den getirdikleri ürünleri yüksek fiyatlara satarak kar-

şılığında Avrupa pazarında revaçta olan Hint ve İran ürünlerini (baharat, ipek, inci, deri, ilaç, çivit, kadife...) yok pahasına alıp Avrupa'da yüksek fiyatlara satmaktaydılar (Humâyun, 1383, s. 39). Portekizli tüccarların şahsi mektuplarından öğrenildiği kadarıyla onlar İran topraklarında bulunduğu ilk günlerde at ticaretiyle çok yakından ilgilenmişlerdir. Afonso de Albuquerque, Don Martinocastello Baranco'ya yazdığı bir mektupta; *"At ticaretinden eşsiz bir şekilde istifade ediyorlar, Arabistan sahilindeki her kişi şimdiye kadar at ticaretinden yüzde üç yüz ila beş yüz oranında kar elde etmiştir."* diye yazmıştır. Ayrıca I. Don Manuel'e yazdığı başka bir mektupta; *"Her kim İran atlarına sahip olursa Dük Narsing devletini elde edecektir."* diyordu (Zencani, 1382, s. 57). Yine Goa Ticaret Merkezi Müdürü Fransisco Kuronil, Portekiz Kralı I. Don Manuel'e yazdığı mektupta; *"Hürmüz'den beş gemi dolusu at geldiği, bunun değerinin beş bin Par daos² olduğunu ve bütün gemilerin gelmesiyle Portekiz kralının ne kadar gelir elde edeceği"* yazıyordu (Zencani, 1382, s. 60). Hindistan ve İran sahillerinde bulunan Portekizli yetkililer yazdıkları çeşitli mektuplarda İran ve Hindistan arasında yapılan ticaretten büyük kâr elde edildiğini vurgulamakta ve bu bölgenin mutlak surette Portekiz hakimiyetinde olması gerektiğini belirtmekteydiler. Burada açıkça görüldüğü üzere Portekizliler sadece Hindistan'dan Avrupa'ya götürülen ticaret mallarını elde etmekle yetinmemiş aynı zamanda bölge ülkeleri arasında yapılan ticarete de hâkim olmak istemiştir.

3. Hürmüz Vakası Sonrası Şah İsmail'in Portekiz Stratejisi

İran ile Irak, Hindistan ve Afrika ülkeleri arasındaki en büyük ticaret merkezi olan Hürmüz'ün Portekizliler tarafından saldırıya uğraması ve Hürmüz hâkiminin Portekizlilerle anlaşması haberi yerel beylikler ve Özbeklerle çatışma halinde olan Şah İsmail'e gelmiştir. Aynı anda farklı bir cephede de savaştıkları yeterliliğe sahip olmayan Şah İsmail, bu duruma göz yummak zorunda kalmış ama gücünü göstermek için de Hürmüz hâkiminden yıllık vergi istemiştir. Böylece Portekiz'in Hindistan Valisi Albuquerque ile karşı karşıya gelmiştir (Felsefi, 1396, s.20).

Şah İsmail, gönderdiği elçilerle Hürmüz hâkimi Seyfettin'den vergi ta-

² Hint para birimi.

lep etmiştir. Seyfettin ise Hürmüz'de bulunan Albuquerque'ye müracaat etmiştir. Albuquerque, Hürmüz emirine bir miktar top mermisi, tüfek ve barut göndererek, Şah İsmail'e vergi yerine bunları göndermesini ve ona Hürmüz'ün Portekiz Kralı Don Manuel'e bağlı olduğunu ve Portekiz'in düşmana cevap olarak bunlardan başka bir şey vermeyeceğini, Hürmüz kalesi bittikten sonra Şah İsmail'in elinde olan Basra Körfezi sahillerinin tamamını Portekiz Kralı adına ele geçireceğini iletmesini söylemiştir (Mehdevi, 1384, s. 22; Felsefi, 1396, s. 7-8). Ayrıca Hürmüz emirinin Portekiz'den başka bir devlete haraç verme zorunluluğu olmadığını aksini yaptığı takdirde Hürmüz'ü ondan alıp Şah İsmail'den korkmayan birine vereceği tehdidinde bulunmuştur (Hândmîr, 1370, s. 562). Safevî Devleti'nin deniz gücüne sahip olmayışının ve kendisiyle mücadele edemeyeceğinin farkında olan Albuquerque bu cevabıyla Portekiz'in İran sularındaki sömürgeci hedefini açıkça ortaya koymuştur.

Hoca Attar ile anlaşmaya varan Albuquerque bir müddet daha Hürmüz'de kalmış, ticarethane ve kale yapımı işi ile meşgul olmuştur. Albuquerque'nin yanında yer alan kaptanlar bir an önce Hindistan'a gitmek istiyorlardı ve bunun için Albuquerque'ye baskı yapıyorlardı. Almedia'dan görevi devralması gereken Albuquerque bir müddet daha Hürmüz'de kaldıktan sonra kale yapımını yarım bırakarak 1508'de Hürmüz'den ayrılmış ve Hindistan'a gitmiştir (Şeybani, 1345, s. 229). Hoca Attar, Albuquerque'nin yarım bıraktığı Hürmüz kalesinin yapımını daha sonra tamamlatmış ve bu kaleyi Portekizlilere karşı mücadelede üs olarak kullanmıştır.

Bu dönemde Portekiz ile baş edemeyeceğinin farkında olan Şah İsmail Memlükler ve Osmanlılara karşı Portekiz'in desteğini almayı ayrıca Portekiz'in elinde bulunan ateşli silahlardan ve deniz gücünden yararlanmayı istemiştir. Bu amaçla bir elçisini pahalı hediyelerle birlikte Portekiz'in Hindistan valisi olan Albuquerque'ye göndermiştir (Nevaî, 1372, s. 9). Albuquerque, Şah İsmail'in elçisini samimi bir şekilde karşılamış ve Şah İsmail'e iki devlet arasında siyasi ve askeri ilişkilerin gerekli olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne karşı askeri bir iş birliği yapılması gerekliliğini belirten bir mektup yazmıştır. Albuquerque aynı mektupta Şah İsmail'den Portekiz kralının huzuruna bir elçi göndermesini istemiştir (Kemali, 1395, s. 364). Osmanlılara ve Memlüklere karşı Safevî Devleti'ne iş birliği teklif eden Albuquerque'nin mesajını Şah İsmail'e götürmekle görevli elçisi Gomes de Cavalbosa beraberinde Keşiş Frey Joano, İran'a doğru yola çıkmıştır.

Cavalbosa, Hürmüz'e vardığında ölmüş, Albuquerque'nin Şah İsmail ile ilişki kurma girişimi akim kalmıştır. Bunu duyan Şah İsmail, durumdan endişelenerek Mir Ebu İshak ismindeki elçisini Albuquerque'ye göndermiştir. 1510'da Goa Limanı'na varan Mir Ebu İshak, Albuquerque'den Şah İsmail'in huzuruna yeni bir elçi göndermesini istemiştir (Elahi, 1384, s. 24). Bunun üzerine Albuquerque, 1512'de Miguel Ferreira isimli ikinci elçisini Şah İsmail'e göndermiştir (Nevaî, 1386, s. 87). Albuquerque'nin Şah İsmail ile ilişki kurmak adına kısa sürede iki defa elçi gönderme girişiminde bulunması ve Şah İsmail'den Portekiz kralına elçi göndermesi talebinde bulunması sadece Şah İsmail'in Portekiz'in gücünden yararlanmak istediğini değil aynı zamanda Portekizlilerin de Safevî Devleti ile ilişki kurmak isteğinde olduğunu ortaya koymaktadır. Portekiz bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilerleyişini durdurabilecek tek devletin Safevî olduğuna inanmaktadır. Bu zamana kadar Şah İsmail'in hem yerel beylere hem de Özbeklere karşı giriştiği mücadelede yenilgi almamış oluşu ve gittikçe gücünü arttırması Portekizlilerin bu düşüncesinde etkili olmuştur.

Bu arada 1507'de Hürmüz hâkimi ve Albuquerque arasında yapılan anlaşmaya rağmen Hürmüz hâkimi Portekiz'e ödemesi gereken yıllık vergiyi ödemiyor ve Portekizlilere zorluk çıkarıyordu. Kendilerini İran'ın bir parçası gören, üstlerinde yabancı bir kuvvetin hakimiyetini kabul etmekte zorlanan ve Portekizlilere vergi vermeyi istemeyen Hürmüz halkı Portekizlilere karşı ayaklandı. Hürmüz'ün kontrolünü tamamen ele geçirmeden Hindistan ticaretinin kontrolünü elde edemeyeceğini ve Avrupalı rakipleri ile mücadele edemeyeceğini bilen Albuquerque, yeniden Hürmüz üzerine yürümeye mecbur olmuştu ve bu defa Hürmüz'ün kontrolünü kesin bir şekilde ele geçirmeyi istemekteydi. 1515 yılında Hoca Attar'ın ölümünü de fırsat bilen Albuquerque, 27 gemilik bir donanma ile Hürmüz önüne geldi. Bu sırada Şah İsmail'e gönderdiği elçisi Ferriera kendisine eşlik eden Şah İsmail'in elçisi ile geri dönmekteydi (Şeybani, 1345, s. 228-230). Şah İsmail'in Hoca Ali ismindeki elçisi Hürmüz'de Albuquerque ile bir araya geldi. Hoca Ali, Şah İsmail ile Feriaria'nın görüşmesinin sonucunu ve Şah İsmail'in teklifini Albuquerque'ye ilettili. Safevî Devleti ve Portekiz arasında yapılan müzakereler sonucu iki devlet arasında anlaşma yapılmaya karar verildi. Ağustos 1515'te iki devlet arasında yapılan antlaşmaya göre; Portekiz Hürmüz'de ticarethane kurabilecek, Hürmüz yine İran toprağı sayılacak fakat Turan Şah, Portekiz kralı adına Hürmüz'ü yönetecekti (Nevaî, 1372, s. 11). Buna karşılık olarak ise Portekizliler

Safevî Devleti'nin Bahreyn'e asker çıkarmasına, Belucistan ve Mekran Sahilindeki ayaklanmaların bastırılmasına yardım edecek ve iki devlet arasında ortak düşmanları Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak kurulacaktı (Humâyun, 1383, s. 41).

Şah İsmail'in Çaldıran Savaşında Yavuz Sultan Selim'e yenilerek ordusunun dağılmasını ve devletin zor durumda bulunmasını fırsat bilen Albuquerque Safevî Devleti ve Portekiz arasında yapılan anlaşmaya rağmen Hürmüz'ün kontrolünü kesin olarak ele geçirmek istiyordu. Albuquerque, Hürmüz'ün yeni vezirine karşı düzenlediği komplo ile onu öldürmüş ve Hürmüz'ün genç hâkimini anlaşmaya mecbur bırakmıştı. Anlaşmaya göre Hürmüz hâkimi Portekiz hâkimiyetini kabul etti. Osmanlı Devleti'ne karşı Portekiz'in desteğini almak isteyen Şah İsmail, Albuquerque'nin bu yaptığına ses çıkarmamış, Hürmüz'ün Portekiz idaresine geçmesini kabul etmiştir. Tabi Şah İsmail'in bu durumu kabul etmesinde; Safevî Devleti'nin aynı anda birden çok cephede savaşıyor güçte olmaması, Portekizlilerle mücadele edecek deniz gücünün, top, silah gibi teçhizatının bulunmaması etkili olmuştur (Mehdevi, 1384, s. 23; Felsefi, 1396, s. 8). Albuquerque, Hürmüz'ü kesin olarak ele geçirip adadaki kaleye bir vali emrinde garnizon yerleştirdi. Bu sayede Portekizliler, Basra Körfezi'nin giriş çıkışını kontrol etme imkânına sahip oldular. Stratejik konumdaki Hürmüz'ün fethiyle Kızıldeniz istikametinde işleyen ticarete büyük darbe vuran Albuquerque sayesinde artık İran ve Hindistan emtiası doğrudan Lizbon'a taşınmaktaydı (Anonim, Ed. Şükri, 1350, s. 454). Bu dönemden itibaren Hürmüz ve Basra Körfezi'nde Portekiz hakimiyeti tam anlamıyla başlamıştır. Safevî Devleti hükümdarı Şah I. Abbas, ancak 1622'de İngiliz deniz güçlerinin yardımı ile Portekizlileri Hürmüz'den atmayı başarmıştır (Humâyun, 1383, s. 41). Şah İsmail'in Portekiz'e Hürmüz'de ticaret merkezi kurmalarına müsaade ettiği, Hürmüz hâkiminin adayı Portekiz adına yöneteceği yönündeki iki taraf arasındaki anlaşmaya rağmen Albuquerque'nin hile ile Hürmüz'ü ele geçirmesi Portekiz'in sömürgeci bir devlet olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Portekiz'in Safevî Devleti ile anlaşma imzalamadaki hedefi; bölgedeki ticaret yollarının kontrolünü elinde tutmak, bölgedeki sömürgelerinin güvenliğini sağlamak ve Safevî Devleti'ni Osmanlı'ya karşı kıskırtarak Osmanlı Devleti'nin ilerleyişini durdurmaktır. Bu sayede bölgenin zengin kaynaklarını güvenli bir şekilde Avrupa'ya taşıyabilmiştir.

Şah İsmail ile anlaşan ve Hürmüz'ün kontrolünü ele geçiren Albuquerque, Goa'ya dönmüş ve aynı yıl hayatını kaybetmiştir. Albuquerque'nin ölmesi

ile Şah İsmail ve Portekiz arasında yapılan antlaşma hayata geçirilememiştir. Bu süreçte İranlılar, Portekizlilerden hem ateşli silahlar ve savaş malzemeleri almışlar hem de bunların kullanımını öğrenmişlerdir. Safevî Devleti'nin elde ettiği silahlar Osmanlı Devleti ile savaşta işlerini kolaylaştırmıştır (Parsadust, 1375, s. 649). Albuquerque'nin ölmesi ve iki devlet arasında yapılan anlaşmanın hayata geçmemesi nedeniyle Şah İsmail, Portekizlilerden ümidini kesmiş ve 1516'da Habsburg imparatoru V. Karl'a Osmanlı'ya karşı ittifak teklifinde bulunmuştur. Şah İsmail bütün Hıristiyanların Osmanlı'ya karşı tüm imkânlarıyla silahlanmalarını ve aynı anda iki taraftan harekete geçilmesini teklif etmiştir. Böylece iki ateş arasında kalacak Osmanlı'nın kesinlikle yenilgiye uğratılacağını vurgulamıştır. V. Karl, Şah İsmail'in bu teklifini kabul etmiştir fakat V. Karl'ın elçisi ancak 1525'te Şah İsmail öldükten bir yıl sonra İran'a gelmiştir (Velayeti, 1375, s. 270). Bu nedenle Şah İsmail'in Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupalı devletlerle kurmak istediği ittifak düşüncesi gerçekleşmemiştir. Şah İsmail'in Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı Batılı devletlerle ittifak kurma siyaseti sonraki dönemlerde de devam etmiş fakat hiçbir zaman hayata geçmemiştir. Bu durum göz önüne alındığında Portekiz'in hiçbir zaman Osmanlı'ya karşı ittifak girişiminde samimi olmadığı asıl amacının Osmanlı ve Safevî devletleri arasındaki çatışmayı körüklemek böylece kendi emellerine ulaşmak olduğu söylenebilir.

4. Osmanlı Devleti'ne Karşı İttifak Çabası

Müslüman bir devlet olan Safevî Devleti'nin başka bir Müslüman devlet olan Osmanlı Devleti'ne karşı Hıristiyan bir devletle ittifak kurma çabalarını Safevî ve Portekiz'in hedefleri açısından değerlendirir isek olayın boyutunu daha iyi ortaya çıkarmış oluruz.

Avrupalıların İslam'a ve daha sonra Osmanlı'ya karşı ittifak arayışları İlhanlılar dönemine kadar uzanmaktadır. İstanbul'un Osmanlı tarafından fethedilmesi Avrupalıların İran coğrafyasına olan ilgisini daha çok arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Ege ve Akdeniz'de ticaret yollarının kontrolünü ele geçirmesi, Avrupalıların Doğu ile ticaretini baltalamış ve Avrupalı tüccarları Osmanlı'ya bağlı kılmıştır. Avrupalılar Osmanlı Devleti'nin bu tekelciliğini kırmak ve askeri olarak ilerleyişinin önüne set çekebilmek için çeşitli arayışlara girmişlerdir. Bu bağlamda Hristiyan kralların deste-

ğini alan Avrupalı denizciler yeni ticaret yolları arayışına girişmiş ve XV. yüzyılın sonunda Hindistan'a ve İran sularına ulaşmayı başarmışlardır. Buralarda ticarethaneler ve askeri kaleler kuran Avrupalılar bölge ülkeleri ile de doğrudan ilişki kurmaya başlamışlardır. 1501'de Tebriz'de kurulan Safevî Devleti, Avrupalı devletlerin hedeflerini gerçekleştirebilme-leri için büyük bir fırsat sunmuştur. Safevî Devleti, 1510'lardan itibaren Portekiz'in Asya'daki siyasi ve iktisadi çıkarları için ayrıcalıklı bir müttefik olmuştur (Mehdevi, 1384, s. 23). Portekiz Osmanlı Devleti ve Safevî Devleti arasında kurulacak dostluğun stratejik öneminin farkındaydı. Bu nedenle İran sularına geldiğinde ilk önce Safevî Devleti'ne saldırmış fakat daha sonra Sünni Osmanlı Devleti ve Şii Safevî Devleti arasındaki mezhep farkının iki devleti birbirine karşı kışkırtmada bir araç olarak kullanılabil-eceğini fark etmiştir (Zaker, 1393, s. 491). Osmanlı ve Safevî devletleri arasında kurulacak bir ittifak Avrupalı devletler için kâbus olabilirdi. Keza Osmanlı ve Safevî devletleri arasındaki barış dönemlerinde Osmanlı Devleti Avrupa'da ilerleyişini sürdürmüş, Avrupalı devletlerin ağır yenilgiler tatmasına neden olmuştur.

Avrupalı devletler için neredeyse bir kurtarıcı konumunda olan Safevî Devleti, Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yenilmiş ve Avrupalı devletlerin gözünden düşmüştür. Fakat Portekiz, Osmanlı Devleti'nin 1517'de Mısır'ı ele geçirmesi ve Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle karşı karşıya gelerek çıkarlarını tehdit etmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapabilecekleri Safevî Devleti'ni yeniden dikkate almaya başlamış-tır. Portekiz'in Hindistan valisi 1523'te Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapmak ve Safevîlerin Osmanlı'ya karşı saldırıya geçmesini sağlamak amacıyla Şah İsmail'in huzuruna bir elçi göndermiştir. 1524 Nevruz'unda İran'a ulaşan Portekiz elçisi Şah İsmail'in daveti üzerine Nevruz kutlamalarına katılmış, fakat Şah İsmail ile müzakere edecek fırsatı yakalayama-mıştı zira Şah İsmail kutlamalardan hemen sonra Erdebil tarafına gitmiş ve orada ansızın ölmüştür (Nevaî, 1386, s. 90).

Osmanlı'ya karşı ittifak kurma çabasına Safevî Devleti açısından baktığımızda XVI. yüzyılın başında İran'da kurulan Şii Safevî Devleti; doğusunda Özbek, kuzeybatısında Osmanlı ve batısında Memluk devleti olmak üzere üç güçlü Sünni Müslüman devlet tarafından muhasara altındaydı. Kendisini çevreleyen bu devletler karşısında kendi varlığını kabul ettirmeyi ve sınırlarını genişletmeyi hedefleyen Safevî Devleti, Osmanlılar ve Özbeklerle sürekli mücadele halindeydi.

Bu yüzyılda İslam dünyasının lideri konumundaki Osmanlı Devleti'ni rahatsız eden şey sadece Doğu sınırında Şii bir devletin kurulması değil aynı zamanda Şah İsmail'e bağlılıklarını bildiren ve Şah İsmail'in talimatıyla Anadolu eyaletlerinde iç karışıklıkların çıkmasına neden olan halifelerin varlığıydı. Bu durum iki devlet arasında gerginliğin artmasına neden olmuştur (Safevî, 1341, s. 348). Osmanlı Padişahı II. Bayezid ve Safevî Hükümdarı Şah İsmail'in izledikleri politika nedeniyle iki devlet arasında ilk başlarda bir çatışma yaşanmasa da Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı tahtına çıkmasıyla birlikte iki Müslüman Türk devleti arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. Bir taraftan iç isyanlarla mücadele eden bir taraftan Özbekler ile mücadele halinde olan Şah İsmail yalnız başına Osmanlı Devleti ile mücadele edemeyeceğinin farkındaydı. Bu nedenle Osmanlı'ya karşı bir ittifak arayışı içerisindeydi. Aynı tarihlerde Doğu'nun zenginliklerini ele geçirmek ve Hristiyanlığı yaymak gayesiyle Hint Okyanusu ve İran sularına gelen Portekiz, Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak arayışı içinde olan Şah İsmail için iyi bir seçenek olmuştur. Üstün donanma gücüne sahip Portekiz ilk olarak 1507'de daha sonra ise 1515'te Hürmüz'e saldırarak adanın kontrolünü tamamen ele geçirmiştir. Devletin içinde bulunduğu şartlar gereği ve Osmanlı Devleti'ne karşı müttefik arayışındaki Şah İsmail, Basra Körfezi'nin davetsiz misafiriyle anlaşmak zorunda kalmıştır (Nevaî, 1386, s. 73). Şah İsmail'in Portekizlilerle anlaşmayı kabul etmesindeki en büyük etmen Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği strateji olmuştur. Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yenilen Şah İsmail, Portekiz ile bir ittifak kurarak hem Çaldıran Savaşı'nın intikamını almayı hem de Osmanlı Devleti'ne ekonomik ve askeri bir darbe vurmayı istiyordu. Aslında Osmanlı Devleti ile tek başına mücadele edebilecek güce sahip olmayan Safevî Devleti'nin Avrupalı devletlerden yardım isteme girişiminde bulunması bir zorunluluktur.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişinin ve Avrupalı devletleri tehdit ettiğinin farkında olan Şah İsmail, bu durumdan faydalanmaya çalışmıştır (Şeybani, 1345, s. 119). Şah İsmail, Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupalı devletlerden ateşli silahlar almayı ve Avrupalı Devletlerin deniz gücünden yararlanmayı arzularken aynı şekilde Avrupalı devletler de Osmanlı tehlikesine karşı Safevî Devleti ile ittifak peşindeydiler (Simnani, 1372, s. 184). Avrupalı devletler, askeri ve siyasi açıdan Osmanlı Devleti'nin doğusundaki bu yeni gücün Osmanlı'nın Batı'daki ilerleyişinin önüne set çekebileceği görüşüne sahiptiler. Ayrıca Hristiyanlıkla İslamiyet arasında-

ki mücadelede Sünni Osmanlı'ya karşı Şii Safevî Devleti'nin bir müttefik olabileceği inancını taşıyorlardı.

Safevî ve Portekiz devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurma çabalarını iki devletin kendi perspektiflerinden ele aldığımızda Safevî'nin bağımsız bir devlet olarak ayakta kalma ve kendini kabullendirme çabası içerisinde olduğu, Portekiz'in ise emperyalist hedeflerini gerçekleştirme amacıyla olduğu sonucuna varmaktayız.

Burada önemli ve tartışılması gereken bir konu ise Müslüman Safevî Devleti'nin Osmanlı Devleti aleyhinde Hıristiyan sömürgeci Portekiz İmparatorluğu ile iş birliği yapmasıdır. Bazı araştırmacılar olayı tek taraflı ele alarak Şii Safevî Devleti'nin Hıristiyan devletlerle iş birliği yaparak İslam dünyasına ihanet ettiğini ileri sürmekteler oysaki uluslararası ilişkilerde devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri gerçeğini göz ardı etmektedirler. Keza Hint Okyanusu'nda güçlü bir deniz gücüne sahip Portekiz ile mücadele edemeyen ve ticaret yollarının açık kalmasını isteyen Osmanlı Devleti de Hindistan ticareti konusunda Portekiz ile anlaşma yapmıştır. Yine Osmanlı Devleti anlaşma yoluyla Batılı devletlerden silah ve silah yapımında kullanılacak malzemeler satın almış ve İran üzerine sefer düzenlemeden önce Hıristiyan devletlerle anlaşma imzalamış, sınır güvenliğini garantiye almış daha sonra Safevî Devleti üzerine yürümüştür. Avrupalı devletlerin korkulu rüyası olan ve Safevî Devleti'nden iki yüzyıl önce kurulan, ateşli silah ve asker sayısı bakımından üstünlüğü elinde tutan Osmanlı Devleti bile aynı anda iki cephede savaşmayı göze almamıştır. Safevî Devleti de aynı şekilde siyasi ve ticari çıkarları doğrultusunda Batılı devletlerle ittifak kurmaya, ateşli silahlar almaya ve Batılı devletlerin gücünden faydalanmaya çalışmıştır. Tek başına Osmanlı Devleti ile mücadele edecek güce sahip olmayan Safevî Devleti aynı anda birkaç cephede savaşacak durumda değildi. Bu gerçeklikler göz önüne alındığında Safevî Devleti'nin Portekiz ve diğer Avrupalı devletlerle ittifak kurma çabaları tabiidir.

5. Sonuç

Şah İsmail döneminde başlayan Safevî ve Portekiz ilişkileri sadece iki devlet arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmamış Avrupa ve Asya kıtasındaki gelişmeleri de etkilemiştir. Siyaset, ticaret ve kültür alanlarında ilişki içerisinde

olan Safevî ve Portekiz devletlerinin Şah İsmail dönemindeki ilişkilerinin esasını oluşturan temel unsur Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurma çalışmaları olmuştur. Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki varlıklarını ve dünya ticaretindeki çıkarlarını tehdit eden Osmanlı Devleti, Safevî Devleti'nin de siyasi, mezhebi ve ticari rakibi idi. Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa'nın silah gücünden faydalanmak isteyen ve Avrupalı devletlerle birlikte eş zamanlı olarak Osmanlı'ya saldırmanın hesaplarını yapan Safevî Devleti kendi toprakları ve sularına gelerek burada hakimiyet kurmaya çalışan sömürgeci bir devlet olan Portekiz'e ses çıkarmamıştır. Bilakis iyi ilişki kurmaya çalışarak ticari ve askeri kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. Tabi bunu sadece Safevî Devleti'nin Osmanlı karşıtı politikasına bağlamamak gerekir. Zira bu dönemde devletin içinde bulunduğu siyasi ve askeri durum ile iktisadi hedefleri Portekizliler ile iyi ilişki kurulmasını gerekli kılmıştır. Aynı şekilde dini, siyasi ve ticari emellerini hayata geçirmek isteyen Portekiz de Safevî Devleti ile yakın ilişki kurmaya çaba göstermiştir. Şah'ın huzuruna gönderdiği elçilerle sürekli olarak Safevî Devleti'ni Osmanlı'ya karşı kışkırtmıştır.

XVI. yüzyılın hemen başında Basra Körfezi'nin ticaret potansiyeli ve stratejik konumunun farkına varan Portekiz, Hürmüz'ü ele geçirmek için İran topraklarına saldırı düzenlemiş ve Hürmüz hâkimini anlaşılmaya zorlamıştır. 1515'te kesin olarak ele geçirdiği Hürmüz vasıtasıyla ilk olarak İran-Hindistan arasındaki ticaretin kontrolünü ele geçirmiştir. İkincisi Hürmüz'den Memluk ve Osmanlı ticaret merkezlerine geçiş yaparak bu topraklardan Avrupa'ya giden emtia akışını engellemiş, Memluk ve Osmanlı Devleti'ni gelir kaybına uğratmıştır. Son olarak Safevî Devleti'ni Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtarak Osmanlı tehlikesinden korunmaya çalışmıştır.

Hıristiyanlığı yaymak ve sömürgeler elde etmek hedefinde olan Portekizliler Asya kıtasına geldikleri ilk andan itibaren emperyalist hedeflerle hareket etmiş bölge halklarına karşı düşmanca girişimlerde bulunmuşlardır. Müslüman ve Hinduları birbirine karşı kışkırtmış, Şii ve Sünni inanca sahip olan Osmanlı ve Safevî devletlerinin bu farklılıklarından yararlanmaya çalışmışlardır.

Bir deniz imparatorluğu olan Portekiz'le henüz kuruluşunun ilk on yılı içerisinde karşılaşılan, deniz gücünden yoksun bir kara devleti olan Safevî Devleti'nin mücadele etmesi imkânsızdı. Bu nedenle hem kendisinden iki yüz yıl önce kurulan güçlü rakibi Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele

edebilmek hem de Avrupalı devletlerin silah gücünden yararlanabilmek ve ticari hedeflerine ulaşabilmek için uyguladığı anlaşma stratejisi uluslararası ilişkiler ve çıkarlar çerçevesinde değerlendirildiğinde doğru bir girişim olduğu söylenebilir.

Beyan

Bu makaleye her iki yazar eşit katkı sağlamıştır. Makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

Both of the authors contributed equally to this article. The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Alevi, N. (1399). “Revâbit-i İran ve Portagal ez didgah sefername nivisan-ı harici asr-ı Safevî”. *Feslname-i Tarihi Revâbit-ı Harici*, Dovre-i Bisto Yekom, Şomarei 82, s. 33-56, http://www.hfrjournal.ir/article_126171.html
- Anonim. (1350). *Âlem-ârâ-yı Safevî*. (Der. Y. Şükri) İntişârât-ı Bonyad-ı Ferhengi İran.
- Bastani Parizi, M. E. (1378). *Siyaset ve iktisat asr-ı Safevî*. Sefa Alişah.
- Cevadi, H. (1378). *İran ez didgah-ı seyyahan-ı Avrupâî*. İntişârât-ı Buteh.
- Elahi, H. (1384). *Halic-i Fars ve mesail-i an*. İntişârât-ı Kamus.
- Emir Mahmud Hândmîr, (1370). *Târîh-i Şah İsmail ve Tahmasb*. (Der. M. Ali Cezayiri) Neşr-i Gostere.
- Felsefi, N. (1396). *Siyaset harici-yi İran der dovre-i Safevî* (4. bs.). İntişârât-ı İlm-i Ferhengi.
- Gaimmakam, C. (1354). *Esnad-ı Farsi, Arabi ve Türki der arşiv-i milli Portagal derbare-i Hürmüz ve Halic-i Fars*. Stad-ı Bozorg İntişaran.
- Hasan Rûmlû, (1349). *Ahsenü't-tevârih*. C.2, (Der. A. Nevaî) Bongah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap.
- Humâyun, G. (1383). *Esnad-ı musavver Avrupaiyan ez İran; ez evayil-i karn-ı veset ta evahir-i karn-ı hicdehom*. Cild-i Evvel, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran.
- Kemali, M. (1395). “Berresi-i münasebat-ı siyasi Safevîyye ba İspanya ve Portagal der hoze-i Halic-i Fars”. *Mecmua-yı Mukalat-ı Yazdehomin Hemayiş-i Milli ve Nohostin Hemayiş-i Beynelmilel-i İlmi-Ferheng-i Halic-i Fars*, Danişgah-ı Peyam-ı Nur, s. 361-379, <https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?id=76919>
- Mehdevi, A. H. (1384). *Tarih-i revâbit-ı harici-yi İran* (2. bs.). İntişârât-ı Emir Kebir.
- Muhammed Ahmed Penahi Simnanî, (1372). *Şah İsmail Safevî mürşid-i sorh külâhan*. İntişârât-ı Kitap Numune.
- Nevaî, A. (1386). *Tarih-i revabit-ı harici-yi İran ve Avrupa der asr-ı Safevî*. İntişârât-ı Visman.

- Nevâî, A. (1372). *Revâbit-ı siyasi ve iktisad-i İran der dovre-i Safevîye* (8. bs.). İntişârât-ı Semt.
- Parsadust, M. (1375). *Şah İsmail evvel padişah-i ba eserhayı dirpayı der İran ve İrani*. Şirket-i Sahami İntişar.
- Ramazani, A. (1386). *Muâhedat-ı tarihi İran yek sed garardad-ı tarih-i ez asr-ı Safevîye ta payan-ı asr-ı Kacariyye*. Çap-ı Dovvom, İntişârât-ı Terfend.
- Safevî, A. A. R. (1341). *Şerh-i cenkha ve tarih-i zendegi Şah İsmail Safevî*. İntişârât-ı Kitap Furuş-i Hayyam.
- Setudeh, M. (Der.) (1383). *Esnad-ı padariyan kremli*. İntişârât-ı Miras Mektub.
- Şeybani, N. M. (1345). *Teşkil-i şehinşahî-ı Safevîye ihya-yı vahdet-i milli* (1. bs.). İntişârât-ı Danişgah-ı Tahran.
- Velayeti, A. E. (1375). *Tarih-i revabit-ı harici-yi İran der ehdi Şah İsmail Safevî*. C.I, İntişârât-ı Vezareti Harici.
- Zaker, M. S. (1393). “Cengha-yı İran ve Osmani, rah-ı berayı istimar-ı Portagal der Hind ve Halic-i Fars”. *Mecmua-yı Mukalat-ı Dehomin Hemayiş-i Mill-İlmi Halici Farsi*, s. 489-512, <https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=76069>
- Zencani, M. A. M. (1382). *Esnad-ı revabit-ı İran ve Portagal salha-yı 1500 ta 1758* (1. bs.). İntişârât-ı Merkezi Çap ve Neşr Vezaret-i Umur-u Harici.